

A ZOMBORI BOSZORKÁNYOK PERE ÉS ANNAK OKMÁNYAI

S I L L I N G I S T V Á N

De strigis vero, qae non sunt, nulla qaestio fiat. Boszorkányokról, minthogy nincsenek, szó se legyen – jelentette ki a műveltségéről és felvilágosultságáról ismert, Könyvesnek is nevezett Kálmán királyunk már a XII. század hajnalán, és amiért most mégis róluk szólunk, sem valami nagy ördögösség – ugyanis a boszorkányok arról voltak közismertek, hogy az ördöggel léptek szövetségre –, hanem egy szép népi imádság felfedezése a néphittel foglalkozó szakirodalomban. Dömötör Tekla közli a *Magyar néprajz* 3. kötetében az egyik boszorkánysággal vádolt debreceni asszony szépséges imáját 1735-ből:

„Hatalmas édes Úr Isten, igaz Isten, édes Úr Isten, kérlek tégedet, őriz meg, oltalmazz meg minden veszedelemtől; kiváltképpen az ördögtől, annak álnokságától, veszedelmes kísértésitől, ártalmasságától. Kötöm az élő Istennek, Szent erejének, Szent hatalmának, Szent ujjabeli, Szent arany gyűrűjének: pecsételje el ezt a gonosz Sátánt, ezt a gonosz lidérczet, ezt a gonosz ördögöt; a ki ennek szívét kinozza, elméjét . . . testében gyötri, lelkében háborgatja. A Jézus Krisztus megfogattatásáért, megcsufoltatásáért, megpökdöstetéséért. Soha nem volt jobb óra, melyben Krisztus urunk született.”

Az imát mondó hitének erőteljessége, imájának expresszív hatása még ma is azt a gondolatot szüli, hogy ilyen asszonyt miként is lehetett gonoszsággal vádolni. Pedig még el is ítélik a nőt, bár nem halálra. Abban az időben zajlottak le a híres szegedi boszorkányperek is, amelyekben tizenhárom boszorkány máglyahalált szenvedett. Krónikáink feljegyezték, hogy csak a XVIII. század közepén uralkodó erélyes Mária Terézia tudott véget vetni a hírhedt boszorkánypereknek. Ehhez kapcsolódó, zombori vonatkozású levéltári anyag áll a rendelkezésünkre, amely valamelyest képet ad vidékünk XVIII. századi néphitéről, az itteni jámbor bácskai kuruzslók létéről, ha pontos tevékenységéről nem is számol be.

A levéltári anyag egy részének felbukkanásáról beszámoltam már a *Magyar Szó* 1992. március 28-ai számában megjelent *Boszorkányok pedig nincsenek*

című írásomban. Hogy most ismét visszatérek a zombori boszorkányok ügyéhez, az az újabbban, pótlólag fellelt okmányoknak tudható be, hiszen a teljes anyag közreadásával válik csak kerekké a történet.

A zombori boszorkányper iratai 1756 és 1760 között keletkeztek. Pozsonyból érkezett 5 levél, Bécsből 4, míg egy jegyzőkönyvi kivonat zombori, és egy összeírás szintén Zomborban készült.

Az első levél, a kor szelleméhez igazodva, tiltja ugyan a bűbájosok halálra ítéelését, azonban hangvételéből kitetszik, a „mesterkedéseik” elítélésének szükségessége, ám nem helyi, hanem csak a legfelsőbb szinten. S a két évvel későbbi utasítás is a boszorkányper megtartását és az arról való tudósítást sürgeti. Ilyenfajta vizsgálatokat tehát megalapozottnak tartottak s végeztek is, bár a feloldozás ígérete benne foglaltatik mindkét levélben.

Ezek után fontos adatot tartalmaz az eljárással kapcsolatos harmadik okmány, amely már néven nevezi az egyik gyanúsítottat, Kristina Horvathot, akit a főbíró önkényesen tömlőcbe vetett, és ott gyötörte étlen-szomjan, mint később kiderül, láncokba verve. A parancs ismételten felszólítja a várost jelentéstételre.

Sajnos, a Bécsbe, illetve Pozsonyba irányított jelentésekről nem maradt másolat Zomborban, így nem tudhatjuk meg, miben s miként vétkeztek a zombori nők.

A felvilágosodás hajnalán uralkodó Mária Terézia tudatlanság elleni igyekezetét kérdőjelezi meg a bécsi magyar udvari kancellária újabb levele (IV. okmány), mely bűbájossággal, egyszerűbben boszorkánysággal vádolhatóvá nevez ki embereket. A levél tartalma szerint Zomborból nyolc nőszemélyt jelentettek fel „Criminis Magia” vádjával, azonban itt még nem derül ki, hogy Kristina Horvathon kívül még kiről van szó, sem az ő konkrét bűnük. Ez utóbbi, mint az általában lenni szokott, sosem is derül ki, legfőljebb valamilyen koholt vád hozható fel ellenük.

Mindezek a XVIII. század ötvenes éveiben történtek, Mária Terézia uralkodásának második évtizedében. Zombor akkor lépett a szabad királyi városok sorába (1749-ben), ám hiába, hiszen más európai népek már a VII. és a VIII. században megszabadultak az ilyen és ehhez hasonló képzetek nyűgétől. Magyarország még nem, sőt az Ausztriából érkező kiküldött vizsgálóbírák csak fokozták a boszorkányüldözést a XVIII. században.

Az 1758. év aktái között találtuk a *Specificatio herbarorum, Insectorum . . .* című szöveget (128/1758. számú okmány), lajstromot, melyről a fordítás után kiderült, hogy a bűbájossággal vádolt Kristina Horvath, Jovanka Linyakits, Mara Kersztity és egy Kuzmanov vezetéknévű asszonynál talált dolgok összeírása:

„Összeírása azon füveknek, rovaroknak, csúszómászóknak és egyéb kelleknek, melyek bűbájossághoz szükségesek és az ezzel vádolt és vasra vert Kristina Horvath, Jovanka Linyakits, Mara Kersztity és Kuzmanov nőszemélyeknél találtattak és a magisztrátus előtt megvizsgáltattak:

1. Bűdös, rossz szagú gálic, melyet középső ujjukra kennek és az Úr születése napján falra rajzolnak vele
2. Sima dióhéjak, az Úr születése napjáról
3. Karácsony éjszakáján gyűjtött szalma
4. Karácsony éjszakáján gyűjtött halszálkák és csontocskák
5. Karácsony éjszakáján összeszedett szopósmalac-csontocskák
6. Kenyérhéj. Karácsony éjszakáján
7. Csirkecsontocskák. Karácsony éjszakáján
8. Fokhagyma. Az Úr születése napján
9. Búza, zab és árpaszemek
10. Kígyófej
11. Zöldborsószemek
12. Pipa karikája
13. Üvegdarabkák
14. Farkasfügyökér
15. Konkoly kocsikenőccsel
16. Kis kanmalac csontocskái
17. Szárított gombák
18. Egyfajta hosszú gyökér
19. Enyves viaszdarabkák
20. Valamely rovar szeme
21. Lúdlábról lenyúzott bőrdarabka
22. Ocsú
23. Bogár vagy gyík feje
24. Lófog
25. Szüléskor magzatvízben található megszáradt és megfeketedett húsdarab
26. Bizonyos kiokádott vagy kiböfögött darabka
27. Bőrrerszényke
28. Háromféle virág fából készült mozsárban megtörve
29. Földitök gyökere
30. Homoki gurgolya füstölt gyökere
31. Tört rozsvirág
32. Tüzes szén meddőség eléréséhez
33. Cérna
34. Fialat kecske szarva
35. Feketés porokkal meghintett fakanál
36. Háromféle lepke
37. Bárány vére Szent György napján gyűjtött harmattal keverve

38. Fehér üröm
39. Három fej mák az Úr születése napján apróra törve
40. Gyanta
41. Örménygyökér
42. Kékkő darabkák
43. Egyféle fű betegek fürdetéséhez
44. Tyúktojás
45. Erdeiborsó-szemek
46. Erdei fagyöngy – fekete fagyal

Az összeírtakon kívül még vadmuromk és sok más kellék, amit nem tudunk megnevezni. Maria Krsztitsnél bűdös, szédülést okozó, gyógyhatású, fekete színű, tők hékjában készült kenőcsöt találtunk.

Partsetits Károly
községi tárnok”

Ha másért nem, hát már ezért a felsorolásért is érdemes foglalkozniuk a néphit és a népi gyógyítás kutatóinak ezekkel a peres anyagokkal, hiszen nemcsak a XVIII. századi népi hiedelmek érhetők itt tetten, hanem a jóval korábbiak lecsapódásai is, bizonyos krisztianizációs jegyekkel. A vidéki, pongyola latin nyelv megnehezítette a fordító munkáját, azonban még így is kideríthetjük, hogy a téli napforduló, vagyis a karácsony táján gyűjtött és varázserejűnek tulajdonított dolgok szerepelnek a lista elején. Tudvalevő dolog pedig, hogy olyankor a leghosszabbak az éjszakák, és a sötétség ördögi urai leginkább tevékenykedhetnek. Még a karácsonyi étrend is összeállítható szinte ezek olvastán, és a népi táplálkozás kutatói is haszonnal olvashatják az összeírást.

Szegény Partsetits Károly zombori tárnoknak nem lehetett könnyű dolga, amíg minden rontó-gyógyító darabkát lajstromba vett, és a nem a maga anyanyelvén nevezett. Azt nem tudjuk megállapítani, hogy a vádolt hölgyek rontottak-e, gyógyítottak-e. A lajstromból mindkettőre lehet gondolni.

Az V. okmány megnevezi azt a városi előljárót, név szerint Markovics Józsefet, aki szenátora volt a városnak, és neve nem e pörben való esetleges részessége okán maradt fenn máig, hanem az 1760-as évek végén a čičovi tanyákon építtetett Havas Boldogasszony-kápolnáról, melyet ma is az ő becenevéről Jozina kapelának nevez a lakosság. Lám, így férhetett meg abban a korban is a mélységes istenhit és a babonáság tudata.

További irataink a vádlottak Bécsbe küldéséről, ottani kihallgatásukról és felmentésükről szólnak. A nevek azonban változnak, vagy pedig újabbak bukkannak fel, mint például Krisztina Dessitz és Sztánkó Ivánka neve.

A vád alóli felmentés után mutatkozik meg végre az újabb kor szelleme, vagyis a boszorkányok létezésének tagadása. Bécsből gyorsposta útján értesítik az érintett személyek lakóhelyének előljáróságát, hogy a Criminis Magia vadjá

elfogadhatatlan. A VIII. levél megköveteli Zombor szabad királyi város magisztrátusától, hogy a megvádolt asszonyoknak biztosítson békét és biztonságot, valamint rosszakaróik távol tartását, s azt hisszük, ez volt a legnehezebb. Zomborhoz nagyon messze volt Bécs is, Pozsony is. De ezzel a zombori boszorkányper iratai kimerültek, s az utolsó okmány csupán általánosságban figyelmezteti a várost hasonló előfordulások esetében történő eljárásra. Nem tudjuk a szegény asszonyok további sorsát, még a korát sem. Amit pedig leginkább hiányolhatunk, az a vádirat maga, melyben az említett nők cselekedeteire derülne fény, vagyis arra, miért is bántalmazták őket, mivel vádoltattak. Így okmányaink csak arról tesznek tanúbizonyosságot, hogy a XVIII. századi országos boszorkányüldözés a Bácskát sem kerülte el. Azonban a mi bűbájosaink újfent igazolták Kálmán király szállóigévé vált mondatát: Boszorkányok pedig nincsenek.

AZ OKMÁNYOK

I.

A királyi helytartótanáctól; bűbájosság és jóslással való ítéletmondás tárgyában, 1756. április 28-án

Zombor szabad királyi város tekintetes és pártfogolt főbírájának, főtanácsosának, tanácsosainak, esküdteinek és egész közönségének
Budán, hivatalból,
Zomborba

Tekintetes, tisztelt Urak!

Őfelségéhez eljutott eme városi magisztrátus jelentése a bűbájosság- és jóslás-perokról. Az ilyen esetek kivizsgáltattnak. A tévelygők és felforgatók pereiben megtiltatik halálos ítéletek kimondása. Őcsászári-királyi Felsege rendelkezni kegyeskedett, miszerint a magisztrátus nem mondhat ítéleteket; a perek felterjesztendőek a királyi helytartótanáchhoz és Őfelségéhez, feloldhatja a vétkeket, amit a magisztrátusnak el kell fogadnia.

Jóakarótok

gróf Illésházy József

Kelt Pozsonyban, az Úr 1756. esztendejében, március 27-én.

(Történelmi Levéltár, Zombor, Zombor szabad királyi város magisztrátusának fondja, 49/1756.)

II.

A királyi helytartótanáctól; bűbájosság és ördögösség vétkével vádoltak elővezetése, fogva tartása, kivizsgálása és a róluk való jelentéstétel tárgyában, 1758. július 14-én

Zombor szabad királyi város tekintetes és pártfogolt főbírájának, főtanácsosának, tanácsosainak, esküdtjeinek és egész közönségének
Budán, hivatalból,
Zomborba

Tekintetes, tisztelt Urak!

Ófelsége különös gondja, hogy a tudatlanságból és babonáságból felbukkanó, bűbájossággal és ördögösséggel vádolt személyek elővezettessenek, perük tartassék, ügyük kivizgáltassék, ami a helytartótanácsnak jelentendő, hogy Ófelsége róluk értesíttethessék és ezek parancsára feloldoztathassanak, eme városi magisztrátusnak tudtára adatik . . .

Kelt Pozsonyban, 1758. június hó 15-én, a királyi helytartótanács ülésén.

Jóakarótok

gróf Erdődy György

(Uo. 53/1758.)

III.

A királyi helytartótanáctól; a parancsoknak való engedelmeskedés és jelentéstétel tárgyában, 1758. augusztus 18-án

Zombor szabad királyi város tekintetes és pártfogolt főbírájának, főtanácsosának, tanácsosainak, esküdtjeinek és egész közönségének
Budáról, hivatalból,
Zomborba

Pártfogolt, nagyrabecsült Urak!

Tudomására jutott a királyi helytartótanácsnak Zombor szabad királyi városból:

1. hogy nem tartjátok magatokat a törvényekhez, amiről a kiküldött személy megbizonyosodott;
2. hogy nem teljesítetnek a legfelsőbb parancsok és hogy némelyek bűbájosság és ördögösség hírért keltik;

3. hogy a megvádoltak étlen-szomjan fogva tartatnak, perük rendeztetik és kivizsgáltatik, kiváltképpen Horváth Krisztináé, akit Ribényi András főbíró a magisztrátus tudta nélkül tömlöcbe vetett, ami ellenkezik a legfelsőbb parancsokkal és törvényekkel.

Ezért a királyi helytartótanács megparancsolja a város magisztrátusának, hogy a történekről alapos és részletes jelentést küldjön.

Kelt Pozsonyban, a királyi helytartótanács ülésén, 1758. július 31-én.

Jóakarótok

gróf Erdődy György
Krassay József

(Uo. 68/1758.)

IV.

Kegyes királyi parancs: a két bűbájossággal vádolt nőszemély körül támadt költségek a királyi kincstárnál Bécsben felveendőek

Zombor szabad királyi város bölcs és megfontolt bírójának, szenátorainak, esküdteinek és polgárainak. Választott hű alattvalóinak.

Budán,

Szecső,

Zomborba hivatalból, kelt 1758. szeptember 2-án

Mária Terézia, Isten kegyelméből római császárnő, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királynője, Ausztria nagyhercege.

Bölcs, hű és választott alattvalóink!

Kegyelmesen átnéztük elmúlt július hó 20-án kelt jelentéseket a nyolc bűbájossággal vádolt és fogva tartott nőszemélyről. Megállapítottuk, hogy kettejük vádolható e bűnnel. Elrendeljük, hogy költségünkön, mit Bécsben kézhez kaphattok, ezeket megfelelő kísérettel ide, magyar udvari kancelláriánkhoz hozzátok. Maradunk irántatok császári-királyi kegyelmünkkel.

Bécsben, az Úr 1758. esztendejében, augusztus hó 16-án

Mária Terézia

gróf Pálffy Miklós
Koncsek Bernát

(Uo. 74/1758.)

V.

A királyi kancelláriától, főméltóságú gróf Pálffy Miklóstól; Markovics József szenátornak fizetendő kártérítés tárgyában 1758. október 5.

Zombor szabad királyi város tekintetes, nemes és pártfogolt főbírájának és szenátusának
Zombor

Tekintetes, nemes, nagyrabecsült Urak!

Eljutott hozzám Markovics József levele a két bűbájossággal gyanúsított nőszemélyről, akik a magisztrátusi tömlöcben fogva tartattak és császári-királyi parancsra ide hozattak. Őfelsége feloldja őket, mint a korábbi esetekben; ideszállításukért a pénz megadatott, ami az említett szenátor idejövetelekor átvehető. A két nőszemély is kártalanítandó az őket ért sérelemért. Engedelmeskedjete legalázatosabban a királyi parancsoknak.

Mindig segítőkész jóakarótok

gróf Pálffy Miklós

Bécsben, 1758. szeptember 14-én

(Uo. 107 1/2/1758.)

VI.

Felolvasatott és közhírré tétetett Őfelsége Bécsben, 1758. október 18-án rögzített rendelete a magisztrátusi tömlöcökben bűbájosság vádjával fogva tartott személyekkel való bánásmódról. Bécsbe küldésük nehézségekbe ütközik, és ezért szabadon eresztendő, mely rendeletet ezen magisztrátus a legalázatosabban tudomásul veszi.

(Jegyzőkönyvi kivonat a zombori magisztrátus 1759. évi első üléséről. Uo. 1759. évi jegyzőkönyv 2. oldal)

VII.

Királyi parancs a bűbájossággal gyanúsított nőszemélyek szabadon bocsátása tárgyában
1759. január 2.

Zombor szabad királyi város pártfogolt, hű és kedvelt főbírájának, tanácsosainak, esküdjtjeinek
 Budáról,
 Szecső, hivatalból

Mária Terézia, Isten kegyelméből római császárnő, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvát-Szlavónország apostoli királynője, Ausztria főhercege etc.

Pártfogolt, hű és kedvelt alattvalóink!

Alázatos előterjesztések bűbájosság ürügyén a magisztrátusi tömlőcben fogva tartott nőszemélyekről folyó év folyó hó 4-én a magyar királyi udvari kamara által elének terjesztetett. Válaszolando rá elhatároztuk, hogy a két nőszemély, aki ide küldetett, kihallgattatott, súlyos bűnnel nem terhelhető, és ezért szabadon bocsátandó. Maradunk irántatok továbbra is császári-királyi kegyünkkel.

Kelt főhercegi székhelyünkön Bécsben, Ausztriában, 1758. december 18-án

Mária Terézia

gróf Pálffy Miklós

(Uo. 4/1759.)

VIII.

Méltóságos gróf Pálffy Miklós királyi kancellár úrtól a két bűbájossággal vádolt nőszemély ügyében, 1759. március 12.

Zombor szabad királyi város tekintetes, nemes, bölcs és megfontolt bírájának és tanácsos urainak
 Budán,
 Szecső, hivatalból

Tekintetes, nemes és bölcs Urak!

A magisztrátus ülésén beperelt, bűbájossággal vádolt és idehozott nőszemélyt, Krisztina Dessitzet és Sztánkó Ivánkát Ófelsége szabadon bocsátatja, kegyelemben részesíti és felmenti az ellenük emelt vád alól, hogy szívből örüljenek és több sértés ne érje őket. Ezt a kegyes parancsot a magyar királyi helytartótanács kengyelfutó által küldött leirattal tudatja. Ugyanez áll a többi vádlottra is. Ófelsége óhajtja, hogy az említett asszonyok innen biztonságban elvessenek és a helyükön maradhassanak, hogy nyugalomban tölthessék hátralevő napjaikat. Erről ők is értesítendőek; ez Ófelsége szívének óhaja,

mellyel róluk gondoskodni kegyeskedik. Kívánom, hogy egészségben és békében éljenek.

Bécs, 1759. február 13-án
Zombor sz. kir. városának

Hivatalunkhoz hű
gróf Pálffy Miklós

(Uo. 34 1/2/1759.)

IX.

A két bűbájossággal vádolt Zombor szabad királyi városból ide küldött nőszemély elbocsátása tárgyában, 1759. március 1.

Zombor szabad királyi város bölcs és megfontolt bírójának, polgármesterének, szenátorainak, esküdtjeinek és egész közönségének
Budán,
Zomborba, hivatalból

Bölcs, megfontolt, tisztelt Urak!

Bűbájosság bűnével vádolt, Magyar Királyságból, Zombor szabad királyi városból kegyes királyi parancsra Bécsbe küldött Krisztina Dessitzet és Sztánkó Jovankát Ő császári-királyi Felsége kegyelmesen feloldozta, Bécsből tartózkodási helyükre visszaküldethetnek, hogy békében és biztonságban élhessenek, amiről a város magisztrátusának kell gondoskodnia, ha netán rosszakaróik akadnának az őket ért vádak miatt. Nevezett nőszemélyek feloldozását királyi parancsra a királyi helytartótanács a város magisztrátusának tudtára adja.

Kelt Pozsonyban, az Úr 1759. esztendejében, február 15-én, a királyi helytartótanács ülésén,
Jóakarótok

gróf Keglevich József

(Uo. 22/1759.)

X.

A királyi helytartótanácsból; bűbájosság és ördögösség vádjával elfogottak ügyének gyorsabb intézése és kivizsgálása tárgyában, 1760. január 2.

Zombor szabad királyi város tekintetes és pártfogolt főbírójának, főtanácsosának, tanácsosainak, esküdtjeinek és egész közönségének
Budán,
Zomborba

Tekintetes, tisztelt Urak!

Figyelmeztetik a város magisztrátusa az elmúlt június hó 15-én megküldött királyi parancsra, miszerint bűbájosság és ördögösség bűnével vádoltak előállítására után nem tarthatók hónapokig fogva és a vétkek kivizsgálásakor kerülendő a szószaporítás, a perek jelentendők a királyi helytartótanácsnak, hogy Ófelsége mielőbb és annak rendje-módja szerint feloldhassa őket . . .

Jóakarótok

gróf Illésházy József

Kelt Pozsonyban, 1759. november 22-én, a királyi helytartótanács ülésén.

(Uo. 2/1760.)

(Az okmányokat latin eredetiből Kovács Pál zombori levéltáros fordította)